

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертаційну працю
**МОВЧУН ЛАРИСИ ВІКТОРІВНИ «ЛІНГВІСТИЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ РИМОЛОГІЇ»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2021. 590 с.)

Ритмічно організоване мовлення, ґрунтоване на конкретно-історичній версифікаційній системі, віддавна викликало неабиякий інтерес. Таке зацікавлення, вочевидь, пов'язане з особливостями поетичної системи загалом, що, з одного боку, вирізняється специфічною формою висловлення (метр, ритм, рима, строфа), а з іншого, – актуалізацією нових семантичних зв'язків, концептуальних смислів, спричинених відповідною архітектонікою.

Важливу роль у формуванні архітектоніки поетичного тексту приписують римі, якій надають статус і евфонічного, і концептуального елемента: від суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах залежить побудова твору; актуалізуючи архітектонічний профіль і розставляючи смислові акценти, суто позиційні чинники в римі набувають змістовного навантаження. А відтак, безумовно, рима є не лише версифікаційним оздобленням тієї чи тієї поезії і потребує всебічного, ґрунтовного і скрупульозного дослідження.

Донині комплексна (фундаментальна) праця, у якій було б вичерпно схарактеризовано українську римологію, представлено її ретельний аналіз, потрактування основних її категорій крізь призму різних узагальнених підходів, з'ясовано теоретичні засади й сучасні орієнтири в дослідженні української рими, систематизовано відповідну лексикографічну практику і т.ін., в українському науковому просторі була відсутня.

До поглибленого вивчення окремих фрагментів римології, або римознавства, українські науковці почали звертатися порівняно недавно. У цій царині залишалося ще чимало не розв'язаних питань, які подекуди розглядали принагідно, без урахування відповідного аспекту, без ґрунтовного аналізу, чіткої диференціації термінології. У зв'язку з цим не випадковим й цілком

виправданим є інтерес до понять на зразок «римема», «римонім», «римовий простір», «римове поле» і т. ін., осмислення яких неможливе без пізнання феномену римології у світовій та в українській науковій, зокрема лінгвістичній, парадигмі, без урахування відомостей наукової й поетичної картин світу, без виявлення типологічних і функційних характеристик основної одиниці анонсованої наукової царини. А тому можна лише вітати появу наукової студії Лариси Вікторівни Мовчун, яка актуалізує проблеми, уналежнені до перспективних завдань вітчизняної римології та римографії. Запропонована робота є однією зі спроб багатоаспектного аналізу проблематики української римології та римографії. Маніфестуючи специфіку досліджуваного поняття, вона водночас сприяє виявленню загальних системних закономірностей.

Переконливо постають і наукова новизна одержаних результатів, і їх теоретичне й практичне значення. Дисертаційна праця Лариси Вікторівни виконана у світлі сучасних інтерпретацій складних питань лінгвістичної римології, дискусійних проблем щодо вивчення й опису римового простору, «зіставлення співвідносних фрагментів римового простору у споріднених і неспоріднених мовах, а також виявлення ядерних зон – римових кліше, що експлікують концептуальну картину світу» (с. 33). До того ж важливий акцент зроблено на чинниках оновлення римового ресурсу української мови, обґрунтовано критерії ідентифікації «чужої рими» в авторському тексті, що, як зауважує дисертантка, сприяє й розвитку теорії інтертекстуальності (с. 33)

Представлена до захисту дисертація є панорамною лінгвістичною «зйомкою», підтверджує висновок про концептуальний задум дослідження, вирізняється чіткістю, структурованістю, об'єктивністю, інтертекстуальністю, інформативною наснаженістю, демонструє послідовне, ретельно перевірене розгортання дослідницьких міркувань. Запропонований доробок відповідає запитам сучасної наукової парадигми, потребам часу, тісно пов'язане з пріоритетними напрямками розвитку лінгвістичної науки, зокрема з плановою науковою темою «Лексичний тезаурус сучасної української літературної мови і його лексикографічне відтворення», виконуваною у відділі лексикології і

лексикографії, науковою роботою «Відображення процесів національно-культурної ідентифікації українського соціуму в лексиці та фразеології української мови» комплексної програми ВЛММ НАН України «Українська мова – чинник консолідування українського соціуму» (державний реєстраційний номер 0117U000635).

Вагомою, доказовою, досить яскравою є джерельна база наукової праці: художні, переважно поетичні й фольклорні тексти XIX – поч. XXI ст. та частково XVII–XVIII ст. (435 позицій у списку джерел), а також окремі твори художньої прози, рекламні, епістолярні, мемуарні тексти, тексти засобів масової інформації, 121 словник (зокрема 46 словників рим), 21 рукописний документ, 125 анкет, заповнених респондентами під час проведення експериментального вивчення римових асоціацій.

Композиція дисертації є результатом ретельного, усебічного, скрупульозного обдумування, витримана й завершена в обраному методологічному ключі, представлена чотирма (пропорційно співвідносними) розділами, запрограмованими на реалізацію одинадцяти конкретних завдань, розв'язання яких сприяло досягненню поставленої мети – створенню цілісної лінгвістичної теорії української рими (с. 29).

Вступна частина містить докладне, вичерпне представлення наукового апарату, репрезентує необхідні положення щодо актуальності, мети й завдань, об'єкта і предмета, методологічних орієнтирів, наукової новизни, теоретичного значення, практичної цінності і т. ін.

Кожен із розділів уміщує відповідні узагальнення, які стосуються тих чи тих важливих моментів, над якими розмірковує дисертантка в межах певного структурного елемента. Заслужують на схвалення умотивованість та очевидність зв'язку між частинами роботи. Логіка виокремлення розділів та їхнє структурування підпорядкована розкриттю поставленої мети.

Перший розділ (*«Поняття рими в науковій і поетичній картинах світу»*) актуалізує становлення української римології, формування її терміносистеми, представленої як загальноприйнятими лінгвоодинаціями, так і авторськими

новотворами, теоретичні засади дослідження рими, її дефініції (у різні історичні періоди, починаючи від XVI ст.), типологію дефініцій, образну репрезентацію знань про риму в поетичній картині світу і т. ін., вирізняється виваженістю аналізу, міцним науковим підґрунтям. Список використаних праць, покликання на них отримали в дисертації належне застосування, інтерпретацію й оцінку. Чітка уніфікація й несуперечливі дефініювання тих чи тих понять демонструють відмінний фаховий рівень здобувачки. Дисертантка вдало вписує свій предмет дослідження в широкий філологічний (літературознавчо-лінгвістичний) контекст. При цьому варто відзначити, що рецензована праця не нав'язує як єдино прийнятні погляди авторки, а спонукає до роздумів і дискусії. Рельєфність представлених в означеному розділі підходів зумовила успішність подальших наукових пошуків, представлених в аналітичних розділах.

Другий розділ (*«Типологічний аналіз українських рим»*) консолидує різні класифікаційні схеми досліджуваного об'єкта. Огляд класифікаційних систем (2.1) супроводжує систематизація рим за: фонемним складом (2.2); графічно-акустичною ознакою (2.3); граматичним критерієм (2.4); лексико-семантичним і стилістичним критеріями (2.5); рядково-строфічним параметром (2.8). Окремий акцент зроблено на дискурсивних (2.6) та концептуальних (2.7) видах рим.

Третій розділ (*«Рима в системних зв'язках»*) концептуалізує функціональну парадигму української рими (3.1); римовий простір української мови (3.2) і його основну одиницю – римонім (3.3); римове поле (3.4).

Четвертий розділ (*«Лексикографічний опис української рими: теорія, історія і практика»*) репрезентує становлення терміносистеми римографії на загальнослов'янському тлі (4.1), історію української римографії (4.2), словник рим: визначення, терміни, джерела (4.3) і т. ін.

Удаючись до ретроспективного аналізу формування терміноодиниць на позначення різновидів рим, узагальнюючи й конкретизуючи досвід своїх попередників, Лариса Вікторівна пропонує власну типологію рим, ґрунтовану на мовних особливостях рими крізь призму структурного, семантичного,

функціонального, лінгвокультурного й когнітивного вимірів. Упадає в око сумлінність дисертантки, уважність, навіть педантичність, до деталей. Панорамний огляд типології рим передбачає аналіз чинників оновлення й розширення римового ресурсу, залучення до наукового обігу нових елементів (наприклад, *рима-апосіопеза*, *оригінальна рима*, *абсолютно оригінальна рима*, *формально-акустична рима*, *формально-графічна рима*, *дзеркальна анаграмна рима*, *деформувальна рима* і т. ін.). Демонструючи компетентність і скрупульозність у репрезентації відповідної інформації, Л. В. Мовчун залишається делікатною, коректною у ставленні до вже наявних вітчизняних і зарубіжних надбань, переконливо аргументує власну дослідницьку концепцію.

Багатогранність і органічне поєднання найважливіших дослідницьких методологічних концепцій дало змогу виразно заявити про власну позицію й під час аналізу римових функцій, опису їх ієрархії. Набір гіперфункцій (семантична; композиційна (синтаксична); прагматична) у їх конкретних реалізаціях доволі строкатий: 1) власне семантична, евристична, стилістична, емоційно-експресивна, естетична; 2) ритмічна, метрична, віршомаркувальна, строфотворча, жанровизначальна, інструментальна, сполучна, когезивна, креативна; 3) магічно-сакральна, сугестивна, персуазивна, мнемотехнічна, ігрова, орнаментальна, евфонічна, верифікаційна, екземпліфікаційна. Такий задум (концепція) інтегрує наявний масив знань, у подальшому сприятиме їх апробації, пошукові закономірностей.

Концептуальність вбачаємо й у міркуваннях щодо римового простору, оприявленого через складне переплетіння римових зв'язків, унаочнених римовими рядами, гніздами, парадигмами (у формальному плані) та римовими полями (у формально-змістовому плані). Не викликає принципових заперечень і потрактування відповідних понять.

Оригінальність, нешаблонність і системність мислення, високий рівень аналітичних здібностей Л. В. Мовчун знайшли своє відображення й у представленні здобутків теорії і практики української римографії, яка, на думку дослідниці, пройшла кілька етапів становлення та розвитку: 1) 20-50-ті рр.

XX ст.; 2) 60-90-ті рр. XX ст.; 3) початок XXI ст. Запропонована дисертаційна праця не лише певною мірою заповнює прогалини у вивченні історії української римографії, а й окреслює її науковий апарат, витлумачує термінологію на зразок *словник рим, римарій і римівник*, з'ясовує співвідношення обсягу відповідних понять, оприлюднює нові типи римографічних праць, як-от: словник римових асоціацій і зведений словник рим вибіркового типу, удоступнює їх «для дослідників і для широкої аудиторії шанувальників української поезії».

Актуалізовані в науковому доробку аргументи засвідчують прийнятність лінгвістичної теорії рими, утверджують статус лінгвістичної римології, розроблене методологічне підґрунтя лінгвістичного дослідження рими не викликає принципових заперечень, є конструктивним, переконливим, перспективним для подальших наукових студій.

І висновки до розділів, які органічно впливають із відповідних структурних елементів, і науково значущі загальні висновки достеменно передають основний зміст дисертаційної праці, акцентують на її важливих моментах, є узагальненим підсумком проведеного дослідження. Їхня логічність і виваженість свідчить про глибину та ґрунтовність наукових пошуків.

Автореферат дисертації та 44 публікації, серед яких монографія «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» (Київ, 2020), 26 статей у фахових і 7 статей у закордонних виданнях) адекватно відображають результати первинного академічного тексту, які, окрім того, є достатньо апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових заходах.

Позитивно оцінюючи дисертацію Л. В. Мовчун, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання, а саме:

1. Актуалізовані наукові положення, що закономірно впливають із репрезентованої картини світу, є результатом її багатогранного теоретичного осмислення крізь призму різних узагальнених підходів, представлених у використаній науковій літературі. Щоправда, як нам видається, Лариса Вікторівна незаслужено залишила поза увагою науковий доробок геніального

вченого зі світовим ім'ям, духовного лідера і сподвижника українського народу, поета Івана Огієнка, для якого *«Слово – то меч обісічний: Вбиває і живить воно... Таким його видав Предвічний Людині на зброю давно («Слово») і роль якого у розбудові української римології ще потребує належної оцінки. Наразі ж очевидним залишається те, що «Етимологічно-семантичний словник української мови», який побачив світ після смерті його автора (1979–1994 рр.), містить інформацію про семантику й етимологію понять на зразок *вірш, рима, ритм* і т.ін., осмислюваних у межах дисертаційної праці. Наприклад: **Ріма** – «з гр. *rythmos* – розміреність. Звуковий повтор переважно наприкінці рядків вірша, хоч бувають і внутрішні рими. Первісна роль рими – це сприяння запам'ятовуванню тексту, отже, роль мнемотехнічна, бо в давнину, коли не було ані паперу, ані друку, книги були рідкісними і дорогими, тому вони писалися розміреним текстом, а пізніше, починаючи з середньовіччя, латинські тексти були римовані. Поступово, коли мнемотехнічна роль рими частково відпала, посилилася їх роль у милозвучності поезії» (т. 4, с. 170); **Ритм** – «з гр. *rythmos* – лад, міра, стрункість. Ритм є основним структурним елементом вірша, який проникає в підсвідомість і спричиняється до зачарованості поезією. Ритмічну структуру українського вірша визначає певне розміщення наголосів і будова кляуз – закінчення рядків» (т. 4, с. 171).*

2. Не викликає категоричного несхвалення «образна репрезентація знань про риму в художній картині світу» загалом (1.4), проте деякі твердження, на нашу думку, є дискусійними, потребують більш чіткої й виваженої позиції, як-от, наприклад, твердження на зразок «осмислення термінопоняття «рима» в поетичному тексті» (с. 64). З одного боку, солідарні з авторкою, що «функціонування термінів на позначення відповідних явищ виходить за рамки наукового тексту» (с. 64), з іншого, – думка про те, що «поетичний текст є тим полігоном, на якому відбувається апробація і розвиток знань (наукових – Ж. К.) про риму» (с. 65), не є достатньо аргументованою, як і припущення про те, «що в художній картині світу за терміном стоїть і художнє, і наукове поняття, тому термін в образному вживанні завжди двозначний...» (с. 65). У такому разі

цілком логічно виникає запитання: як дисертантка розуміє поняття «термін» та його диференційні ознаки? І яке енциклопедичне витлумачення поняття «рима» можна (і чи можна?) запропонувати з урахуванням і наукових, і творчих здобутків?

3. Наявні окремі дискусійні моменти, пов'язані з типологічним аналізом українських рим, оскільки, по-перше, як свідчить огляд класифікаційних систем (2.1), ідеться не лише про систематизацію українських рим; по-друге, виокремлення тих чи тих видів у межах репрезентованих 8 типів (за фонемним складом; за графічно-акустичною ознакою; за граматичним критерієм; за лексико-семантичними і стилістичними ознаками; за рядково-строфічним параметром; дискурсивні та концептуальні види рим) подекуди здійснюється на основі різних критеріїв, що робить запропоновану систематизацію дещо вразливою: один і той самий зразок можна уналежнювати до кількох різновидів. Пор., наприклад, *види рим у дискурсі індивідуальної творчості* та *види рим у дискурсі національної і світової культури за ознакою інтертекстуальності*. Окрім того, розмаїття класифікаційних схем ускладнює їх сприйняття. У такому разі, очевидно, варто було б скористатися унаочненням, що, власне, сприяло б оптимізації систематики.

4. Дещо суперечливим вважаємо унаявлення терміна *римонім*, який, як зауважує дисертантка, у широкий науковий обіг ввела Т. Веракша (с. 254). Услід за своєю попередницею Лариса Вікторівна витлумачує *римоніми* як слова, що створюють риму, тобто «для характеристики яких обов'язкова співзвучність кінця слів». Запропонований термін засвідчує звичні словотвірні механізми й корелює з термінолексемами на зразок *синонім*, *антонім*, *омонім* і т. ін., на чому наголошує й сама дослідниця, а компонент *онім*, вочевидь, стосується не тільки індивідуальних найменувань окремих об'єктів, але й узагальнених назв однотипних предметів, адже в широкому потрактуванні *ім'я* – «те саме, що й найменування». Поняття на зразок *онімна рима* (рима з власною назвою (с. 277)), *фітонім*, *орнітонім*, *етнонім*, *хоронім*, що актуалізують різну семантику, певним чином ускладнюють сприйняття.

5. Подекуди авторці праці варто було б розробити чіткіші критерії диференціації фактичного матеріалу, що дало б змогу уникнути певної суб'єктивності в його представленні. Так, скажімо, сукупність римонімів диференційовано як власне римоніми, неповні римоніми і контекстні (оказіональні) римоніми (с. 255–256) на основі локалізація співзвучних фонемокомплексів (римема, римове ядро, препозитив). Констатація на зразок

Неповні римоніми - тип 4, 5.

4. *Течуть річки кривавії, / течуть до Варшави... / Хлопська пісня. Чував її, / вельможний маршале?* (Бобинський, 231) - римеми *-ави* і *-але*, ядро *-ша-*, препозитив *арш-* (с. 256) потребує ґрунтовніших коментарів. До того ж контекстні (оказіональні) римоніми кваліфіковано як «одиниці, що існують як елементи індивідуально-авторської мови» (с. 257), проілюстровано оказіоналізмами, іншомовними вкрапленнями, макаронізмами, деформованими лексемами, що не зовсім адекватно відображає сутність аналізованого явища.

6. Відповідно до чинних вимог оформлення дисертації такий структурний елемент, як СПИСОК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ, або СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (ідеться передовсім про наукові джерела), повинен передувати спискові джерел, звідки добирався фактичний матеріал, посісти місце після ЗАГАЛЬНИХ ВИСНОВКІВ.

Висловлені міркування не є концептуальними, мають рекомендаційний характер, подекуди доповнюють та уточнюють певні дискусійні моменти, не заперечують достовірності, новизни, теоретичного та практичного значення отриманих результатів. Дисертація є успішною спробою формування теоретичного підґрунтя для розбудови молоді лінгвістичної царини – римології. Текст автореферату корелює з текстом дисертаційної праці, самостійного, завершеного, оригінального дослідження, яке засвідчує наявність авторського підходу до розв'язання актуальної лінгвістичної проблеми. Монографія та статті, опубліковані за темою дослідження, ілюструють належний ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, відображають зміст дисертації, демонструють повноту викладу отриманих

результатів, окреслюють можливі шляхи їх практичного використання. Дослідження пройшло належну апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

За актуальністю теми, обґрунтованістю наукових положень, їх новизною, теоретичною і практичною значущістю, повнотою викладу в наукових доробках, інформаційним наповненням, чіткими узагальненнями і т. ін. дисертація «*Лінгвістична теорія і практика української римології*» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р., № 607 від 15.07.2020 р.). Тож маємо достатні підстави для присудження *Мовчун Ларисі Вікторівні* наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

Ж. В. Колоїз

Відгук надійшов до спеціалізованої
вченої ради Д 26.173.01 Інституту
української мови НАНУ 12 квітня 2021 р.
Учений секретар спецради В. М. Фурса